

УДК 32.001.061.2

РИЗИКОВАНА СПОКУСА ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУ

Володимир Холод

*Українська академія банківської справи, вул. Петропавлівська, 57,
Суми, 40030, Україна*

Розглянуто як прогноз нетрадиційну структурно-логічну схему, синтезовану з елементів політичної ситуації. Через зіставлення “чужого” досвіду і власних досягнень формується “компаративістський” прогноз.

Ключові слова: політичний прогноз, ризик, структурно-логічна схема.

Шлях у політичне майбутнє пролягає через боротьбу протилежностей, зіткнення класових і національних інтересів тощо. Політичний прогноз часто забарвлений у чорні відтінки. Дж. Бернхем в опусі “Революція керівників” передбачає майбутнє як повсюдне ствердження тоталітарних режимів, що конкурують за світове панування. Реальний політичний процес на перетині другого і третього тисячоліть свідчить, навпаки, про зростання ролі людського чинника, свободи особи, підвищення ролі гуманістичних цінностей. Іншими словами, осягне політичне майбутнє є тереном тих можливостей, які вже існують, утворюють конкретну соціально-політичну ситуацію.

Конструктивна політика створюється не фантазією і зведеною в абсолют доктриною. У цій політиці повинні “прочитуватися” соціальна дійсність і її зміни в майбутньому. Політики повинні заглядати в перспективу, а учені зобов’язані прогнозувати максимум можливого в політиці. Філософ І. Ільїн категоричний: “Ми повинні передбачати неминуче і неможливе” [2, с. 25]. Прогноз прийдешніх подій так чи інакше пов’язаний з нинішньою політикою, що має закономірності розвитку і внутрішню логіку. Те й інше неминуче проявляється в майбутньому. У політиці провідна роль залишається за соціальними інтересами. Але кожна держава є вельми специфічним політичним організмом, що має свої власні внутрішні і зовнішні інтереси. Їх здійснення вимагає застосування цілої низки засобів. Деякі з них можуть не укладатися в рамки раціональності і зваженості.

На наш погляд, держава генетично схильна до екстремальних дій. Вона іноді прагне досягти неможливого можливими засобами, а цілі і засоби далеко не завжди узгоджуються. Але це неможливе необхідно передбачати хоча б у загальних рисах. Неминуче і неможливе несуть у собі потенційний прихований заряд могутньої парapolітики. Неможливе може стати можливим у реальній політиці,

але ця трансформація не просто руйнівна в традиційному сенсі, а спричинює шлейф негативних наслідків для людської психіки і моральності.

Передбачати поведінку держави в політиці – означає побачити наперед поведінку конкретних людей і створюваних ними організацій в конкретних відносинах і цілком певних умовах. Як у драмі – єдність часу, місця, дії, але з тією лише різницею, що в політичній драматургії немає суфлерської будки, а імпровізації самою логікою політики відведена “надзвичайна” роль.

У прогнозі політичних дій обов’язково присутні узагальнені посилення, їх число залежить від творчо-інтуїтивної фантазії дослідника-аналітика. Відразу ж доповнимо: і “синтетика” теж, бо аналіз визнається як спеціальність (“аналітик політики”), а синтез незаслужено забутий. Прогноз є синтезуюча якість аналізованого сьогодення, перенесеного в майбутнє. Вихідною тут є теза: при мінливості соціального життя в загальному й окремому не змінюються моделі поведінки людей (соціальних спільнот) в стійких системах.

Соціальна система в сукупності її підсистем – економічної, власне соціальної, ідеологічної і політичної – неминуче зазнає зміни, які обумовлюються характером зміни ситуації в кожній. Для характеристики мінливості соціальної системи доречне поняття “система-ситуація”. У ньому узагальнюється підсумкова якість всієї системи, обумовлена якісною зміною ситуації в кожній з підсистем. Відповідно, поняття “підсистема-ситуація” позначає зміну ситуації в окремій підсистемі. Ці поняття можна подати у вигляді формули: “система-ситуація” = “економічна підсистема-ситуація” + “соціальна підсистема (соціальні структури) – ситуація” + “ідеологічна підсистема-ситуація” + “політична підсистема-ситуація”.

Але ця формула уразлива вже на понятійному рівні, оскільки в ній немає поправки на мінливість поведінки суб’єктів соціального життя. Воно входить до складу ситуації, але дещо випереджає її розвиток: поведінка певною мірою “випереджає” свої наслідки. У революціях поведінка і наслідки цієї поведінки примикають одне до одного. При “звичайному” перебігу соціального життя вони “розсунені”, тобто, позитиви і негативи поведінки суб’єктів проявляються пізніше. Наприклад, демократизація соціального життя завжди проходить суперечливо і оптимістична ейфорія “початкового моменту” поступається місцем зваженим оцінкам події. Саме тоді поведінка суб’єктів раціоналізувалася відповідно до їх нових установок на вирішення наявних проблем.

У політичному прогнозі певною мірою долається погрішність цієї формули, оскільки в ньому фокусується мінливість поведінки конкретних суб’єктів політики в соціально-конкретній ситуації. Точніше, можлива поведінка суб’єктів політики виводиться з певним ступенем точності з підсистемних ситуативних проявів функціонуючої соціальної системи – з ланцюга почергових поведінкових ситуацій.

Це породжує питання про зв’язок мінливості політичної поведінки із змінами соціальної ситуації, “що первинне, а що обумовлене”. Соціальна ситуація є су-

купність соціально-економічних і ідеологічних обставин, що складаються в трьох неполітичних підсистемах цивільного суспільства. Політична ситуація відображає сукупність обставин, що складаються в зазначених підсистемах. У вузькому сенсі – це ситуація в політичній підсистемі суспільства. У широкому сенсі – це ситуація у всій соціальній системі, у всіх її підсистемах. Тому методологічно точніше назвати її соціально-політичною ситуацією.

У ній співвідносяться об'єктивний і суб'єктивний чинники; обидва обумовлюють її, але їх пріоритетність не схильна до абсолютного раціонального “обчислення”, оскільки суспільство не функціонує подібно до кібернетичного механізму. На політичну поведінку суб'єктів впливають обидва чинники, але абсолютизація об'єктивних обставин принижує роль суб'єктивної мотивації поведінки суб'єктів. Абсолютизація суб'єктивних обставин, навпаки, штучно ізолює поведінку суб'єктів від її матричної, матеріально-речовинної першооснови. Обидва чинники здатні прискорювати або уповільнювати соціальний розвиток через формування соціальної ситуації у всіх підсистемах суспільства.

Ученим часто лише доводиться реєструвати подію, але це в кращому разі “аналіз навздогін”. Він плідний, як всяке осмислення соціального досвіду, але він не “заглядає” в майбутнє соціального розвитку. Якість соціально-політичної ситуації визначається ступенем інтегральної взаємозалежності між ідеологічними конструкціями і обставинами, що складаються в підсистемах громадянського суспільства, і функціональністю політичної системи. Якість політичної системи і її подальша доля повністю залежать від якості соціально-політичної ситуації. І це не дивно, бо розвиток загального йде через розвиток окремих елементів, а нова якість одиничного обумовлюється набуттям нової якості всією системою.

Проте задум автора зосереджений не стільки на співвідношенні “загальне – одиничне”, скільки на виявленні ступеня вірогідності поведінки індивідів, соціальних спільнот і створюваних ними політичних інститутів. Вірогідність змін політичних інститутів сучасного суспільства не велика, тоді як політичні ситуації в їх динаміці випереджають модифікації інститутів. Саме в них виявляються соціальна напруженість, що межує з конфліктністю, і “режимна” якість функціонуючих інститутів політики. Кожна політична ситуація має своїх апологетів – представників офіційної ідеології, що “освячує” політичне буття даного співтовариства, і її критиків, що складають табір опозиції.

Позначимо +PSit політичну ситуацію в тому вигляді, як її тлумачать апологети, і -PSit – політичну ситуацію в тому вигляді, як її уявляють опозиціонери. Відзначимо, що політична система сучасного суспільства характеризується в своєму якісному вияві дією позитивних і негативних чинників, породжених самим суспільством. Тому вона не може розглядатися в жорстко певному “чорно-білому” варіанті. Відповідно, реальна політична ситуація в своїй якості знаходиться в якомусь проміжку між оцінками апологетів і їх опонентів. Ця теза звучить просто:

найзручніше зайняти позицію “золотої середини”, компромісну, а не адекватну реаліям. Методологічні підходи обох сторін зручні для них як пропагандистське кліше: перші в своєму допущенні – “ситуація суперечлива”, а другі – в абсолютизації її негативів. Апологети ігнорують прецеденти минулого, а опоненти подають “виворіт” політичної ситуації як зростаючий в негативі наслідок тенденцій, що позначилися у минулому.

Обидві сторони дотримуються своїх систем цінностей, жорстко пов’язані ними, фільтрують емпіричний матеріал для фабрикації “зручних” висновків і “підганяють” його під соціальне замовлення “своїї” політичної еліти. Прогностичні можливості при абсолютизації методологічних крайнощів втрачають об’єктивну основу в її якісній визначеності, оскільки ретушування ситуації в чорних тонах однаково неплідні в моделюванні “ситуації майбутнього”. Її змістовний інтер’єр “продовжить” ситуацію бажаного в одній із двох її іпостасей, але не більше. Отже, початковою основою і матеріалом для прогнозу виступає “ситуація як вона є” в повному наборі її тактичних характеристик і при повному розмежуванні фактів і цінностей, але і “мова фактів” може звести аналіз ситуації лише до констатації з “нульовим” ККД.

Факти в довільному підборі, вихоплені з соціального контексту, одиничні і ізольовані від інших, схильні до “коментування”, породжують проблему “факт або думка”. Факти девальвуються в їх інформаційно-забезпечувальній функції при домінуванні ідеологічного замовлення. У цьому випадку має місце феномен “фальшивого прогнозу”, що зводиться по суті до створення помилкових стереотипів “оптимістичного соціального очікування”.

Такий прогноз “обіграє” ситуацію на користь правлячого режиму, видаючи бажане за дійсність, і заводить в безвихідь: поведінку соціальних мас можна передбачити лише в частині їх реакції на гасловість, але це вельми слабка компенсація. Прогноз “для себе” непродуктивний: правляча еліта не в змозі довго експлуатувати “момент очікування”, а свою роль зіграють такі соціалізуючі чинники, як соціальні негаразди; вони прискорюють визрівання негативних оцінок всієї системи соціальних регуляцій.

Можна скористатися аналітичною моделлю, запропонованою А. Боднаром [5, с. 8]. Проте вона визначає дію творчих чинників на становлення політики і її інститутів швидше в епохальному розрізі, а в аналізі конкретної ситуації може використовуватися з відомою модифікацією. Приведені тут чинники P1, P2, P3, P4 - відповідно економічний базис, суспільні структури, ідеологічні цінності і суспільна свідомість, не схильні до таких швидких змін як політична ситуація. Політична ситуація є вузькочасовий “зліпком” цих чинників, а її якісна зміна сприймається не так легко, як в рамках епохи.

Елементи поточного прогнозу містяться в знаменитому “циклі деградації” державних форм у Платона [7, с. 350–376]. Він розглядає чотири форми держави,

що є різними спотвореннями “ідеальної” держави. Прогностична суть аналізу Платона полягає в тому, що ці форми взяті не довільно: це – етапи деградації держави аристократичної. Параполітичні риси в кожному варіанті спотворення цієї держави з’єднуються між собою в “фінальну”, завершальну якість – тиранію. Держава деградує, причому у Платона це відбувається еволюційним шляхом: чергове спотворення настає тільки тоді, коли в суспільстві починають панувати цінності нижчого рангу, ніж існуючі. У ідеальній державі вища цінність є мудрість, тому і правлять філософи. Коли мудрість починає цінуватися менше, ніж мужність, до влади приходять військові, причому схильні до наживи. Встановлюється лад під назвою тімократія. Далі мужність як цінність змінюється багатством, а відповідний лад називається олігархія, в ній влада ґрунтується на майновому цензі. Наступна форма держави – демократія. Це влада бідняків, що отримали перемогу над олігархами. Бідняки фундували свободу як нестриманість і рівність як зрівнялівку. І, нарешті, виникає тиранія: неподільне панування сили – чинника, протилежного мудрості. Тиранія – різновид диктатури, “крайньої свободи”, що прийшла на зміну як її наслідок.

Платон реалізує “внутрішній” прогноз: у кожному погіршенні є видимі контури наступного. Платона і Маркса розділяють два тисячоліття. Проте античний філософ реалізує “класовий підхід”, пов’язуючи кожную форму держави зі здійсненням інтересів певного стану. Платон акцентує момент мотивації поведінки кожного стану і в цьому виступає як попередник О. Конта. Більш того, він “передбачає” Арістотеля, пов’язуючи кожную форму в циклі деградації з відповідною їй “формою людини” – тімократичного, “олігархічного”, “демократичного”, “тиранічного” [7, с. 350-376]. У нього міра міцності держави закладена в пануючу соціальну якість людини (у Арістотеля – в громадянина), що керується цілком певним набором цільових інтересів. Формула Платона “Кожна форма держави гине через внутрішні суперечності, властиві їй власному принципу і зловживання останнім”, повчальна для всіх бажаючих побачити параполітику в майбутньому. Зазначимо: у Платона “внутрішні суперечності” виступають в множині, а “принцип правління” виступає в гордій самотності. Це наштовхує на парадоксальний і “своєчасний” висновок: джерелом внутрішніх суперечностей, їх “постачальником” і подразником є сам принцип організації правління – монархічний, республіканський, змішаний і т. д. Республіка, як і абсолютистська монархія, можуть породити проблеми в процесі їх функціонування, але обидві форми правління несуть в собі можливість параполітичного вже в своїх початкових принципах. Дж. Медісону належить парадоксальна ідея: конституційно оформлена держава республіканського типу не повинна бути поставлена в дуже велику залежність від тиску “знизу”. Принцип нейтралізації цієї “непомірності” демократії був покладений в основу системи “заборон і протигаг” – цієї чисто американської новації. Цю “непомірність” помітив

Платон: свобода в “нерозбавленому” вигляді підриває демократію як доведений до крайнощів її принцип і обумовлена нею її внутрішня суперечність.

Сучасна демократія в її колективістському і ліберальному варіантах (період депресії 30-х років XX в.) вже дала приклади парapolітики в тоталітарному і кризовому варіантах, а плюралістична демократія зовсім не позбавлена серйозних недоліків. Американець Р. Далечінь, що вельми далеко стоїть від визнання неефективності демократії, вводить в науковий оборот термін “поліархія”, щоб акцентувати “ретехнологізацію” демократії як способу організації соціальних взаємодій за пріоритетом більшості. У його тлумаченні поліархія є правління меншини за мандатом більшості, фактично здійснює правління безліч корпоративних еліт (“полі” вказує на це) за нормально-юридичною згодою більшості. Фактично це означає визнання факту, що через юридично оформлені форми правління затверджують своє панування економічно могутні організації і групи за рахунок “середніх прошарків” і соціальних аутсайдерів.

Іншими словами, в сучасній плюралістичній демократії виявляються олігархічні тенденції, але не у відкритих формах протистояння, зазначених Платоном, а в “знятому” вигляді. Принцип багатства є сусідом принципу “бідної свободи”, і особливо виразно вони виявляються в країнах, що модернізуються. Неважко передбачати, що в суспільстві повинно бути “щось”, що перешкоджає доведенню обох принципів до крайнощів. Пошук цього “щось” змусив К. Поппера виділити дві лінії вирішення “загадки” демократії:

а) лінія Платона, який поставив питання: “Хто править?” Античний мислитель розташовує філософський стан зверху владної піраміди. Він надає йому право самочинно “ощаслиблювати” продуктивну більшість, позбавлену здатності правити, але наділену здатністю жадати і, жадаючи, утверджувати, і скидати правителів;

б) лінія Демокріта і Арістотеля. Тут питання торкається суті організації демократичної системи влади: “Як створити політико-правові гарантії проти узурпації влади?” Учень і опонент Платона відповів на це питання обґрунтуванням ефективності синтетичної форм правління; Афіньська політія самим фактом свого нетривалого існування стала підтвердженням основного політичного закону Арістотеля.

“Помірний елемент”, описаний Арістотелем, прогнозуємо в його суб’єктивно-правовому відношенні до влади в будь-якому тимчасовому відрізку. Він стійкий у своєму соціально-економічному статусі, що робить стабільною його цивільну якість у самооцінці і оцінці влади і правопослуху. Громадянин політії, розташований між “надмірностями” багатства і бідності, однаково не приймає ні олігархічний принцип правління, прямо і побічно орієнтований на узурпацію влади, ні охлократичний принцип, легко поступливий місцем передтиранічній демагогії і тиранічному беззаконню.

Сучасний “середній клас” відрізняється від “помірного елемента” цілим калейдоскопом характеристик, невластивих громадяниніві політиці. Його соціально-економічне обличчя набагато різноманітніше, рівень загальної і політичної культури дозволяє йому самодиференціюватися в строкатому спектрі ідеологічних впливів і дій. Індивідуальні і групові інтереси, що множаться, реалізуються в цивільному суспільстві, підсилюючи його претензії до всієї політичної системи. Все це, природно, і спрощує, і ускладнює технології і методики політичних прогнозів. Якщо в прогнозі йти від “ідеального типу”, за методологією М. Вебера, то виникає ризик помилки, оскільки вірогідність найбільш типових дій і поведінок, на наш погляд, не знаходиться в прямій залежності від “видимого зрізу” конкретної мотивації. Підкреслюємо – “в прямій залежності”, оскільки в непрямому і опосередкованому вигляді така залежність все-таки існує. Маргінальний і “середній клас” – два розумові “ідеальні типи”, кожний з них поводить відповідно до своїх цінностей і цілей, але в сучасному суспільстві склалися умови для багатоваріантного альтернативного розвитку. У ньому конкурують дві протилежні основи – створена, яка цементує соціальні структури, і розсіююча, яка розмиває ці структури і створює певний стан хаосу [3, с.158]. Це синергетичний методологічний підхід, що фіксує момент неврегульованості, стихійності “вільної різноманітності” в розвитку суспільства. М. Вебер не враховував такої “комплексної змінної”, як нелінійність, стрибковість, невірноваженість соціальної системи. Але в той же час і в такому стані системи можна вишлювати нетривалі моменти стійкості. Саме ці моменти здатні “примирити” веберівську методологію типізації дій і поведінок з синергетичним підходом. У прогнозі так чи інакше обумовлена вимушена еклектика: соціальна система стійка в одних і нестійка в інших характеристиках, а абсолютизація стійкості і нестійкості неправильна методологічно. З урахуванням того і іншого можна визначити зразкову схему політичної ситуації, в якій поєднуються моменти згоди (консенсусної стійкості) і момент протидії (конфронтаційно-конфліктної нестійкості). У ній в мініатюрі представлені всі тимчасові “зрізи” – минуле повчальне своїми прецедентами – “розіграними сценаріями”, сьогодення дає емпіричний матеріал, що вимагає експлікації, а майбутнє “має” відбутися на підмостках минулого і сьогодення. Політична ситуація є частина політичного процесу, в якій встановлюється момент відживання існуючого явища і прогнозованої новизни того, що затверджується [1, с. 69].

Схема політичної ситуації (Psit) набуває такого вигляду: п. I – елементи PSit, що створюють і визначають політичну кон'юнктуру; п. II – елементи PSit, у “знятому вигляді”, узяті з іншого тимчасового відрізка (далекого минулого, середньо-далекого минулого і “минулого в сьогоденні”); п. III – елементи ситуації, що не мають прецедентів у минулому, але апробовані на “чужому” досвіді, в країнах “первинної” модернізації; п. IV – елементи PSit у тлумаченні її апологетів (у них фіксується інтенсивність міфологізованої ідеології); п. V – елементи PSit у тракту-

ванні її опонентів. Тут важливий момент фіксації фрустрації – особливого різновиду соціальної депресії, що виражається в чергуванні повної апатії і агресивності, розчарування і озлоблення. Соціально-психологічна формула: $\text{вдоволеність} = \frac{\text{фактичні можливості}}{\text{амбіції}}$, $\frac{\text{фактичні можливості}}{\text{амбіції}}$ вказує на не-

минуче падіння вдоволеності в тому випадку, якщо динаміка соціальних домагань різко випереджає зростання відповідних можливостей [6, с. 29]. Апологети PSit завищують показник “фактичні можливості”. Опоненти PSit акцентують приріст показника “домагання”.

Цей “п’ятичлен” у його наповненні реальним (елементи I, II, III) і уявним (елементи IV, V) змістом – початкова матриця для прогностика. Без нього прогноз стає ворожінням на “кавовій гущі”. Учені мають право “розтягнути” політичну ситуацію, але з обов’язковим збереженням її сутнісних характеристик чи елементів. У прогнозі поєднується використання всієї сукупності загальновідомих методів осмислення фактів та ідей з власною фантазією й інтуїцією. Останнє лише доповнює початкову матрицю прогнозу, але не домінує над нею. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет, досліджуючи феномен “масового суспільства”, в своєму прогнозі позбавляє це суспільство державницької ілюзії. Функціональність сучасної держави у нього – підстава для песимістичного прогнозу. Його аналітична логіка відповідає нашому уявленню про технологію прогнозу.

Суть його ідеї полягає в тому, що головною небезпекою є повне одержавлення життя, експансія влади, поглинання державою всякої соціальної самостійності (ця “несуча” ланка прогнозу – у нас п.V з його моментом фіксації фрустрації. – В. Х.) <.> Маса говорить: “Держава – це я” – і жорстоко помиляється. Держава ідентична масі лише в тому сенсі, в якому Ікс ідентичний Ігреку, оскільки ніхто з них не Зет. Сучасну державу і масу ріднить лише безликість і безіменність (пп. I, II і V – В.Х.). Але масова людина упевнена, що вона і є держава, і не втратить нагоди під будь-яким приводом привести в дію важелі, щоб розчавити яку б то не було творчу меншість, яка дратує завжди і всюди, хай буде це політика, наука чи виробництво (тут п. II і п. I. – В. Х.).

Скінчиться це плачевно. Держава остаточно задушить усяку соціальну самодіяльність (це фрустрація. – В. Х.), і ніяке нове насіння вже не зійде (Ортега-і-Гассет вже використовує Futurum: починається безпосередній прогноз. – В. Х.). Суспільство змусить жити для держави, людину – для державної машини. І оскільки це лише машина, справність і стан якої залежать від живої сили оточення, врешті-решт держава, висмоктавши з суспільства всі соки, видихається, зачахне і помре самою мертвотною із смертей – іржавою смертю механізму” (це вже класичний фінал, коментарі зайві. – В. Х.) [4, с. 344–345].

У запропонованій схемі присутнє все те, що виключає умоглядну повчальність, обернену в майбутнє. У прогнозі можна використовувати наявний банк даних стану політичної системи – функціональності її окремих елементів і головних суб'єктів політики для зіставлення “чужого” досвіду і своїх досягнень. “Чужий” досвід, що базується на ідентичному банку даних, служить основою для виявлення тенденцій і закономірностей сьогодення. Такий прогноз можна назвати “компаративістським”: у ньому дотикаються “чужий” досвід минулого і сьогодення і “свій” досвід справжнього майбутнього, що передбачається.

1. Гаевский Б.А. Философия политики. – К., КГУ: Политол. центр, 1993. – 120 с.
2. Ильин И.А. Наши задачи: В 2 т. – Париж – М., 1992. – Т.1. – 564 с.
3. Лазоренко О.В., Лазоренко О.О. Теория политологии. – К., Вища шк., 1996. – 246 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Философия культуры. – М., Мысль, 1991. – 512 с.
5. Основы политологии /Под ред. А.Боднара. – К.: НИП “Поиск”, 1991. – 144 с.
6. Панарин А. Стил “ретро” в идеологии и политике. – М.: Мысль, 1989. – 222 с.
7. Платон. Государство // Мыслители Греции. От мифа к логике. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, Харьков: ФОЛИО, 1999. – 832 с.

RISKY TEMPTATION OF POLITICAL PROGNOSIS**Volodymyr Kholod***Ukrainian Academy of Banking Petropavlivs'ka Str., 57, Sumy, 40030, Ukraine*

The author aims at distinguishing fine points of scientific forecast in the field of policy and suggests a certain original methodological pattern of his own for this purpose.

Key words: political prognosis, risk, structural-logical scheme.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2005

Прийнята до друку 26.12.2005